

Kulturhistorisk inventering

SÖDERBÄRKE KYRKOGRÅRD

Bilaga 1, skyddsvärda egenskaper

ATT VÄRDERA EN KYRKOGRÅRD

Syftet med att värdera en kyrkogård är att fastställa ifall, och på vilket sätt, dess olika beståndsdelar är värdefulla. Den information som skapas genom värderingen kan användas som underlag till att fatta beslut om hur kyrkogården bäst ska kunna bevaras, utvecklas och användas nu och i framtiden.

Värderingsarbetet utgår ifrån idén om att kyrkogårdens olika områden och vissa gravvårdar har egenskaper som bör skyddas eftersom de är användbara eller betydelsefulla för samhället idag. Gravvårdar och områden kan exempelvis berätta om delar av det förflutna på ett sådant sätt att vi bättre kan förstå vår samtid. Omgärdningar, träd och arkitektoniska miljöer kan bidra till att göra kyrkogården till en vacker plats. Namnen på gravvårdarna kan berätta om de som bott i bygden eller utgöra en byggsten i en social identitet. Inom kulturmiljövården brukar sådana egenskaper kallas för *kulturvärden* eller *kulturbistoriska värden*. Kyrkogårdens olika områden värderas ur ett helhetsperspektiv som tar alla dessa *aspekter* av kyrkogården i åtanke.

Värderingen av enskilda gravvårdar är något annorlunda. Den skiljer sig i omfattning och precisionsnivå mot värdering av enskilda områden. Det kan handla om att ta ställning kring 500 enskilda gravvårdar. Då är det inte möjligt att vara lika specifik och utredande som i värderingen av ett stort område och dess generella egenskaper.

För att göra arbetet med värdering av enskilda gravvårdar hanterbart och möjligt att följa upp med nya ställningstaganden i framtiden har Dalarnas museum valt ut 14 specifika egenskaper som vi bevakar vid gravvårdsinventeringar idag. Egenskaperna, däribland hög ålder, del av en arkitektonisk helhet samt förmedlare av lokalthistoriska sammanhang, tillskrivs ofta värden av samhället. Ifall en gravvård besitter någon av dessa egenskaper tar museet ställning till om egenskapen är värdefull i det specifika fallet och hur gravvården i sådana fall kan skyddas så att dess värde inte minskar. Urvalet av egenskaper som skall bevakas har skett med bakgrund i begreppet kulturvärde och Centrala gravvårdskommitténs handbok för gravanordningsinventering. Egenskaperna förklaras i sitt sammanhang i Bilaga 1, *skyddsvärda egenskaper*.

Skyddsvärde

Gravvårdar som anses besitta värdefulla egenskaper bör skyddas på ett sådant sätt så att utpekade värden inte minskar. Olika gravvårdar och egenskaper skyddas på olika sätt beroende på vad egenskaperna och deras värden består i. Museet markerar hur värdefulla egenskaper kan skyddas genom att tillskriva respektive gravvård ett *högt skyddsvärde* eller ett *mycket högt skyddsvärde*. Vad dessa begrepp innebär sammanfattas nedan:

Mycket högt skyddsvärde

- Gravvården bevaras i sitt nuvarande utförande.
- Gravvården bevaras på ursprunglig plats.
- Gravvårdar kan dock flyttas till en ny plats efter samråd med länsstyrelsen.

Högt skyddsvärde

- Gravvården kan återanvändas på sin befintliga plats.
- Gravvården kan återanvändas inom sitt kvarter eller område.
- Gravvårdens dekor bevaras oförändrad.
- Gravvårdens form bevaras oförändrad.
- Ny inskription kan utföras genom varsam bearbetning av framsidan.
- Gravvården kan vändas och ny inskription utförs på den tidigare baksidan.
- Ny inskription bör alltid utföras med lika typsnitt som befintligt.

Område K är en arkitektonisk helhet utformad enligt modernistiska ideal om storskalighet och sammanhållning.

SKYDDSVÄRDA EGENSKAPER

Särskilt skyddsvärda gravvårdar besitter minst en av nedanstående egenskaper.

Del av arkitektonisk helhet

Särskilt modernismens kyrkogårdar och kvarter är planerade på ett sådant sätt att många olika komponenter inom kvarteret eller kyrkogården samverkar mot en estetisk helhetsbild. En arkitektonisk helhet kan exempelvis vara att gravvårdar i liknande former och storlekar placerade i ett specifikt mönster skapar vackra utblicker, vyer och rum. En gravvård som är en del av en arkitektonisk helhet är inte nödvändigtvis värdefull i sin ensamhet, men ifall tillräckligt många gravvårdar inom en arkitektonisk helhet avlägsnas eller byts ut kan det värdefulla arkitektoniska sambanden i miljön förvanskas.

Ett exempel på en kyrkogård vars arkitektoniska helhet hänger på många mindre komponenter är världsarvet Skogskyrkogården i Stockholm. Kyrkogården uppfördes från och med 1910-talet av Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz, och är erkänt som en mycket väl sammanhållen arkitektonisk miljö. Här samspelar allt ifrån vattentag till markbeläggning och träd tillsammans med gravvårdar och kapell för att bygga upp den arkitektoniska helheten.

Ifall egenskapen *del av arkitektonisk helhet* värdesätts sker det alltid i samspel med en värdering av ett kvarter som arkitektoniskt värdefullt, något som framgår i den specifika kvartersbeskrivningen.

Del av värdefull struktur

Gravvården är en beståndsdel i en värdefull struktur. Särskilt värdefulla strukturer beskrivs i sitt sammanhang i respektive områdes värderingstext och urvalspremissor. I Söderbärke finns bland annat de värdefulla strukturerna:

- Sandgravar
- Gravar med omgärdningshäck
- Gravvårdar med värdefullt typsnitt
- Gravvårdar över allmänna/enskilda gravar

Trä gjutjärnsgravvårdar i område A, båda av förhållandevis mycket hög ålder.

Gravvård i gjutjärn eller trä

Gravvårdar av gjutjärn har vanligen hög ålder och speglar materialval och hantverkshistoria från 1800-talets industrisamhälle. De gjutna gravvårdarna är de tidigaste, mest allmänt spridda spåren av svensk industrihistoria som bevarats på sin ursprungliga plats. Bruket av träkors och gravbrädor har varit mycket vanligt och dess historia är lång. Eftersom materialet är förgängligt är gamla gravvårdar av trä mindre vanliga idag.

Dessa gravvårdar är på grund av sin sällsynthet och den information de kan förmedla om 1800-talets samhälle, begravningstraditioner och hantverk omistliga och bör bevaras i nuvarande utförande på befintlig plats.

Hög ålder

Genom att värna gravvårdar av hög ålder bevaras en känsla av historisk kontinuitet. Kontraster mellan gammalt och nytt kan ge ökad förståelse för tidens förlopp och ökad vördnad inför kyrkogården som en plats för den sista vilan. Vad som anses vara hög ålder är relativt mellan olika län och platser. En del kyrkogårdar kan vara riktigt gamla, men ha genomgått omfattande omläggningar under 1900-talets början. En gravvård från 1910 kan i sådant fall vara en av de första på kyrkogården och värderas som av hög ålder. Gällande Söderbärke kyrkogård anses gravvårdar från sekelskiftet 1900 eller äldre vara av hög ålder. Dessa gravvårdar bevaras i ursprungligt utförande på nuvarande plats.

Gravvård över familjen Eriksson i Saxe. Hällen är av lokalt material och innefattar två titlar, är konstnärligt utformad med rik inskription och innebar personhistoria.

Gårdsnamn

Gårdsnamnen är lokala och utgörs ibland av direkta yrkestitlar, så som Snickar- eller Spögubb-. De används vanligen i kombination med efternamn. Genom gårdsnamnen kan gravvårdar knytas till en viss gård och näring. Denna tradition är en viktig byggsten i sociala identiteter såväl historiskt som idag.

Bruket av gårdsnamn på gravvårdar är olika frekvent förekommande runtom i Dalarna. Kring 1950-talet började användandet av gårdsnamn tunnas ur för att sen bli allt ovanligare. Gravvårdar med gårdsnamn bevaras på grund av sin anknytning till Dalarnas kultur och en allt högre sällsynthet i nuvarande utförande på befintlig plats.

Konstnärlig utformning

Vissa gravvårdar är mycket skickligt utformade föremål med starka konstnärliga uttryck. Dessa kan utgöra viktiga beståndsdelar i en nationell konsthistoria såväl som uttryck för en specifik konstnär, i vissa fall med lokal anknytning. Det kan röra sig om vackert utsnidade profiler, typsnitt eller ornament. Gravvårdar med en rik konstnärlig utformning oavsett århundrade, tillskrivs mycket högt skyddsvärde och bevaras på befintlig plats i nuvarande utförande.

Rik inskription

Många gravvårdar har inskriptioner så som hänvisningar till bibelcitat eller psalmer. Vanligt är också inledningen "Här hvilar..." Gravvårdar med mer uppenbart personliga inskriptioner så som t. ex. dikter har mycket högt skyddsvärde och bevaras på platsen i nuvarande utförande.

Personhistoria

Personhistoriska infallsvinklar tillämpas även i bedömningen av gravvårdarna. Gravvårdar som uppfyller detta kriterium utgör viloplats till en för bygden känd, framstående eller tongivande person som många personer från trakten kan relatera till. Det kan till exempel röra sig om personer som bidragit till samhällsutveckling, kulturliv, nationellt kända personer, personer som blivit kända genom tragedier som skakat bygden, personer med koppling till tongivande näringslivsgrenar på platsen eller personer med nära kopplingar till kyrkogårdens framväxt och skötsel. Det är även viktigt att lyfta fram personer som tidigare inte fått plats i historien, här finns både barn, framstående kvinnor och minoritetsgrupper. Gravvårdar med personhistoria har mycket högt skyddsvärde och bevaras på befintlig plats i nuvarande utförande.

Ett av kyrkogårdens lokalproducerade VA-stålkors. Ett stort antal av dess kors är placerade över gravar i kyrkogårdens allmänna varv, främst i område G.

Lokal historia

Specifika händelser eller tidsperioder som starkt präglat orten kan återspeglas på kyrkogården, så som gravplatser över omkomna i ett gruvras eller gravvårdar som rests över bortgångna efter stora epidemier.

Lokalt material

Lokala material och deras användning i gravvårdar kan bidra till ökad förståelse om traktens näringsliv, natur och geologi. Utöver detta kan lokala material bidra till ökad förståelse av kyrkogården i kontext till platsen, det kan hjälpa att placera kyrkogården i ett lokalt sammanhang. Lokala material i Dalarna är t.ex. porfyr, kalksten, järn, sandsten och igelbergsgranit.

Specifika näringar i bygden kan också ha påverkat utformningen av gravvårdarna. I Söderbärke har järnframställningen varit en drivande näringsgren, något som till viss del avspeglar sig i att äldre gravvårdar uppförda i gjutjärn.

Lokalt hantverk

Lokala hantverkstraditioner avser traditioner från orten eller närliggande orter. Hantverkstraditioner är starkt bundna till områdets naturliga förutsättningar så som möjlighet att utnyttja vattenkraft eller att utvinna särskilda bergarter. Exempelvis kan handsmidda kors vara mer förekommande på orter som haft brukssmedjor medan detaljerade stenarbeten på kalkstensgravvårdar mer sannolikt finns i kalkstensrika bygder. Det lokala hantverket kan vara en identitetsfaktor. Det kan berätta om kända eller okända utövare och inte minst om hantverket i sig.

Bratesgravens gravvårdar är unika på kyrkogården, möjligen i hela Dalarna.

Ovanlig

Det är svårt att avgöra vad som är en unik gravvård i Dalarna utan att ha inventerat samtliga gravvårdar i länet. Utifrån den kunskap som Dalarnas museum idag har om gravvårdar kan vi bara anta vad som är unikt i länet. Däremot är det möjligt att bedöma vad som är en ovanligt förekommande gravvård på en viss kyrkogård, t.ex. en gravvård som till form eller material uppenbart avviker från resterande gravvårdar.

Titel

Gravvårdar med titlar kan användas för att studera ortens historiska demografi och berätta om tidigare förekommande yrken haft i trakten. Genom att sätta samman en titel med andra parametrar som utseende, material och storlek på gravvårdar ges inblick i vilka levnadsvillkor som varit rådande inom olika samhällsklasser, yrkesområden och grupper på platsen historiskt.

Gravvårdar med titlar har mycket högt skyddsvärde och bevaras på befintlig plats i nuvarande utförande.

